

عنوان درس سوم: مبانی حکمت مشاء (۱)

« فلسفه اسلامی معروف به حکمت مشاء »

- ۱- فلسفه اسلامی در آغاز سرشتی کاملاً استدلالی داشت و **فارابی مؤسس** و **ابن سینا گسترش دهنده** آن است.
- ۲- از آنجائی که ارسطو در مباحث فلسفی بیش از هر چیز به **قیاس برهانی** تکیه داشت و **فلسفه اسلامی** از وی متأثر بود لذا فلسفه اسلامی نیز صورت استدلالی به خود گرفت و نبوغ استدلالی ابن سینا این صورت استدلالی را با ظریفترین موشکافی‌ها آراست.

▪ اصل واقعیت مستقل از ذهن: «مستقل از ادراک آدمی»

- ✓ نخستین و مهمترین اصل مبداء تحقیقات فلسفی.
- ✓ اصل **یقینی** که ذهن بشر از قبول آن ابایی ندارد.
- ✓ مرز جدایی فلسفه از سفسطه است.
- ✓ شکاک واقعی وجود ندارد و شکاک ترین شکاکان در عمل و در مسیر زندگی ناچار از واقع بینی و قبول آن است.

▪ اصل واقعیت مستقل از ذهن و سوفسطائیان:

- ✓ **انکار آن** در مقام بحث و تاملات سطحی
- ✓ قبول آن در عمق ذهن و ادراک خویش

▪ اصل واقعیت مستقل از ذهن و فلاسفه مشاء:

- ✓ از بدیهیات اولیه: **نه قابل اثبات نه قابل انکار**
- ✓ هرگونه تلاشی در جهت اثبات عقلی یا تجربی آن، مستلزم استفاده و قبول آن است.

مغایرت وجود و ماهیت در ذهن

✓ همان زیادت مفهوم وجود بر ماهیت در ذهن است.

✓ از مبانی حکمت مشاء محسوب می شود.

✓ پس از اینکه انسان اصل واقعیت اشیای مستقل از ذهن را قبول می کند، به مظاهر گوناگون این

واقعیت در جهان پی می برد و با هر واقعیتی که روبه رو می شود، وجود آن را تصدیق می کند.

✓ ما از ادراک خویش نسبت به **واقعیت های جهان**، مانند «**ماه هست**»، «**ستاره هست**» قضایایی

ساخته ایم که مرکب از «**موضوعات مختلف و گوناگون**» و «**محمولی یگانه، واحد و یکسان**» است.

✓ همه اشیای واقعی در جهان، در ذهن ما به دو جزء تحلیل می شوند که در یک قضیه منطقی، یک

جزء بر جزء دیگر حمل می شود:

▪ **جزء اول همان مفاهیم متعددی است که ما از اشیای خارجی داریم (ماهیت) و این مفاهیم را**

موضوع قضیه قرار می دهیم. («ماهیت» یعنی **چیستی آن شی** = پاسخ سوال از ذات یک شیء)

▪ **جزء دوم، مفهوم هستی یا وجود است که آن را در جایگاه محمول می نشانیم.**

✓ بنابراین، هر واقعیت یگانه در جهان، وقتی موضوع ادراک و شناخت قرار می گیرد، در ذهن به دو

بخش تقسیم می شود. ما با اتصال این دو بخش ذهنی در قالب یک قضیه منطقی، به واقعیت آن

شیء اذعان می کنیم.

▪ استدلال مغایرت وجود و ماهیت در ذهن

✓ اگر مفهوم وجود عین مفهوم ماهیت یا جزء آن بود، دیگر اثبات وجود هیچ ماهیتی به دلیل نیاز

نداشت و تصور هر ماهیتی برای اثبات وجود آن کافی بود حال آنکه **مجرد تصور یک ماهیت برای**

حمل وجود و اتحاد مفهوم وجود با آن کافی نیست.

✓ در قضیه «دماوند موجود است» تصور ما از **موضوع «دماوند»** عین تصور ما از محمول «وجود» نیست.

✓ فهم ما از قضیه «انسان انسان است» (**حمل شی بر خود**) با فهم ما از قضیه «انسان موجود است»

(**حمل موجود بر شی یا ماهیت**) یکسان نیست.

✓ اهمیت این مطلب در بحث «**ملاک نیازمندی معلول به علت**» بیشتر نمایان خواهد شد.

✓ برای درک مغایرت وجود و ماهیت در ذهن فقط تصور صحیح آن کافی است و **نیازی به اقامه**

برهان نیست اگر چه براهینی برای اثبات آن اقامه شده است.

نتیجه: **عینیت مفهوم وجود و ماهیت در ذهن صحت ندارد.**

▪ مواد قضایای منطقی :

❖ **وجوبی:** حتمی و اجتناب ناپذیر (ضروری). عقل خلاف آن را قبول نمی کند .

مجموع دو ضلع مثلث، بزرگ تر از ضلع سوم است

❖ **امکانی:** می توان به نحو ایجابی و مثبت و سلبی و منفی بکار برد. عقل نه ناگزیر از رد نه ناگزیر از

قبول آن

ارتفاع و میانه مثلث یکی است.

❖ **امتناعی:** عروض محمول بر موضوع امر محالی است. عقل از تصدیق این رابطه امتناع می ورزد.

مجموع زوایای مثلث سه قائمه است.

▪ مواد ثلاث فلسفی

❖ **واجب الوجود:** موضوع ضرورتا و وجوبا وجود دارد. مانند خداوند در قضیه « خداوند هست »

❖ **ممکن الوجود:** موضوع ذاتی است که نه از وجود ابا دارد نه از عدم. یعنی نسبت به وجود و عدم

یکسان است. مانند همه موجودات به جز خداوند

❖ **ممتنع الوجود:** رابطه منفی و ممتنعی یعنی عروض محمول بر موضوع امر محالی است .

مانند شریک باری

نکته: بحث مواد قضایا در منطق ، در فلسفه به مواد ثلاث مشهور است و از ابداعات

حکمای مشایی است.

نمونه سوالات کنکور سراسری سالهای گذشته درس سوم

- ۱- اسناد هستی به یک چیز، به وسیله کدام مورد انجام می گیرد؟ (سراسری ۹۷)
- (۱) جملات اسنادی (۲) پرسش از هستی (۳) قضایای دو جزئی (۴) استدلال و برهان
- ۲- کدام عبارت، برای اصل «زیادت وجود بر ماهیت» (به نحو ضمنی) استدلال اقامه می کند؟ (خارج کشور ۹۷)
- (۱) مغایرت وجود و ماهیت، مورد اتفاق حکمای مسلمان است.
(۲) ماهیت های زیادی را می شود در نظر گرفت که موجود نیستند.
(۳) به مجرد تصور یک ماهیت، آن ماهیت در ذهن وجود پیدا می کند.
(۴) ماهیت و وجود اشیاء در ذهن از هم جدا می شوند و مغایرت می یابند.
- ۳- این مطلب که انسان برای رفع گرسنگی درصدد خوردن غذا برمی آید، نشان دهنده کدام اصل یا قاعده فلسفی است؟ (سراسری ۹۶)
- (۱) اصل واقعیت مستقل از ذهن (۲) محال بدون ترجیح بلا مرجح
(۳) اصل وجوب علی (۴) نیازمندی ممکن به واجب
- ۴- کدام عبارت، مفهوم «ممتنع الوجود» را دقیق تر توضیح داده است؟ (خارج کشور ۹۶)
- (۱) مفهومی که تصور آن غیرممکن است. (۲) آنچه که حمل هستی بر آن ممکن نیست.
(۳) چیزی که هرگز وجود نداشته و نخواهد داشت (۴) آنچه که فقط وجود خیالی یا فرضی داشته باشد.
- ۵- اهمیت اصل (مغایرت وجود و ماهیت) در کدام یک از مباحث فلسفی بیشتر مشخص می شود؟ (سراسری ۹۵)
- (۱) مواد قضایا (۲) اصل واقعیت (۳) تقدم وجوب بر وجود (۴) ملاک نیاز معلول به علت
- ۴- کدام عبارت، درباره «بدیهیات اولیه» نادرست است؟ (خارج کشور ۹۵)
- (۱) هر انسانی ناچار با آنها سروکار دارد. (۲) در مقام بحث می توان آنها را انکار کرد.
(۳) شک در آنها در عمق ذهن اتفاق می افتد (۴) برای انکار آنها باید آنها را قبول کرد.
- ۵- با توجه به بحث مواد ثلاث کدام عبارت نادرست است؟ (سراسری ۹۴)
- (۱) هر ماهیتی ممکن الوجود است (۲) هیچ واقعیتهای ممتنع الوجود نیست
(۳) ممتنع الوجود مانند واجب الوجود یک مصداق بیشتر ندارد (۴) همه واقعیات ذاتا یا ممکن الوجودند یا واجب الوجود
- ۶- با فرض اینکه مفهوم وجود جزء مفهوم ماهیت باشد، کدام عبارت درست خواهد بود؟ (خارج کشور ۹۴)
- (۱) امور خیالی واقعا وجود خواهند داشت. (۲) ماهیات مبهم و ناشناخته خواهند بود
(۳) هیچ چیزی واقعا وجود نخواهد داشت (۴) همه ماهیات عین یکدیگر خواهد بود.

۷- وقتی از واقعیت یک موجود سخن می‌گوییم،..... (سراسری ۹۳)

- (۱) در قضیه ما نسبت حکمیه وجود ندارد . (۲) ماهیت خاصی را به آن موجود نسبت می‌دهیم .
(۳) اصل واقعیت مستقل از ذهن را اثبات می‌کنیم (۴) ربط محمول به موضوع با نسبت حکمیه انجام می‌شود .

۸- وقتی به واقعیت یک شیء اذعان می‌کنیم،..... (خارج کشور ۹۳)

- (۱) یک مفهوم یگانه در ذهن ما پیدا می‌شود (۲) یک قضیه دو جزئی تشکیل داده ایم .
(۳) یک تصور دو جزئی در ذهن ما ایجاد می‌شود (۴) به تصور موضوع، محمول و نسبت حکمیه نیازمندیم

۹- ماهیت و وجود اشیاء ..... از هم جداست و این، یعنی..... ، که از ..... ناشی می‌شود. (سراسری ۹۲)

- (۱) واقعیت - مغایرت مفهوم آنها - اصالت وجود (۲) ذهن - مغایرت مفهوم آن دو - قوه‌ی انتزاع
(۳) ذهن اعتباری بودن ماهیت اصالت وجود (۴) واقعیت - مغایرت آن دو - اصالت یکی و اعتباری بودن دیگری

۱۰ - تلاش در جهت اثبات بدیهیات اولیه..... (خارج کشور ۹۲)

- (۱) نشانه وقوع شک در آنهاست (۲) باعث ایجاد شک و آشفتگی ذهنی است .
(۳) مستلزم قبول و استفاده از آنهاست (۴) از طریق عقلی به نتیجه می‌رسد .

۱۱- مؤسس فلسفه اسلامی در قالب یک نظام فلسفی با سرشت کاملاً استدلالی، متکی به ..... و ..... بود و مرز جدایی فلسفه از سفسطه،..... ادراک آدمی است. (سراسری ۹۰)

- ۱- قیاس برهانی - ابن سینا - اختلاط واقعیت با (۲) فلسفه ارسطویی - ابن سینا - اختلاط واقعیت با
۳- قیاس برهانی - ابونصر فارابی - استقلال واقعیت با (۴) فلسفه ارسطویی - ابونصر فارابی - استقلال واقعیت با

۱۲ - « عینیت مفهوم وجود و ماهیت » ، « زیادت مفهوم وجود بر ماهیت » و « مغایرت مفهوم وجود با ماهیت »

به ترتیب موصوف به چه وصفی می‌باشند؟ (خارج کشور ۹۰)

- ۱- مقبول - مردود - مقبول ۲- مردود - مقبول - مقبول ۳- مقبول - مقبول - مردود ۴- مردود - مقبول - مردود

۱۳- پاسخی که در برابر سوال از ذات اشیاء و واقعیات قرار می‌گیرد همان ... است که .... آن با .... از مباحث اصولی حکمت متعالیه است (سراسری ۸۹)

- (۱) وجود - مغایرت - ماهیت (۲) ماهیت - مغایرت - وجود (۳) ماهیت - عینیت - وجود (۴) وجود - عینیت - ماهیت

۱۴- عدم ابا از وجود و عدم برای یک موضوع ، آن را موصوف به ... می‌کند و محمول واحد در موضوعات گوناگون همان..... است که به اعتقاد ملاصدرا یک امر..... می‌باشد . (خارج کشور ۸۹)

- (۱) ممکن الوجود - ماهیت - مشکک (۲) واجب الوجود - ماهیت - متواطی
(۳) ممکن الوجود - وجود - مشکک (۴) واجب الوجود - وجود - متواطی (سوال ترکیبی درس ۳ و ۱۱)

۱۵- محمول واحدی که بر همه موضوعات و مفاهیم گوناگون حمل می شود و انسان را قادر به تألیف قضایای گوناگون می کند.....است و در اندیشه فلسفه اسلامی ، نشأت گرفته از حکمت مشائی ، موضوع متصف به مواد ثلاث را .....و.....می نامند. (خارج کشور ۸۷)

- (۱) وجود- وجوب- امکان- امتناع
(۲) ماهیت- وجوب- امکان- امتناع
(۳) وجود- واجب- ممکن- ممتنع
(۴) ماهیت- واجب- ممکن- ممتنع

۱۶- کدام مورد از مبانی فلسفی حکمت مشاء محسوب می شود؟ (سراسری ۸۱)

- (۱) اصالت وجود. (۲) تشکیک وجود. (۳) مغایرت خارجی وجود و ماهیت. (۴) مغایرت وجود و ماهیت.

۱۷- با توجه به اینکه فهم ما از قضیه "انسان انسان است" با فهم ما از قضیه "انسان موجود است" یکسان نیست کدام نتیجه گیری فلسفی صحیح است (سراسری ۸۰)

- (۱) مغایرت وجود و ماهیت در خارج (۲) زیادت وجود بر ماهیت در ذهن

- (۳) تلازم وجود و ماهیت در ذهن (۴) تقدم وجود بر ماهیت در ذهن

۱۸- با توجه به اینکه "مجرد تصور یک ماهیت برای حمل وجود و اتحاد مفهوم وجود با آن کافی نیست" کدام مسأله فلسفی اثبات می شود؟ (سراسری ۷۷)

- (۱) تقدم وجوب بر وجود. (۲) تقدم ماهیت بر وجود

- (۳) زیادت وجود بر ماهیت در ذهن (۴) مغایرت وجود با ماهیت در خارج.

۱۹- نخستین و مهمترین اصلی که می تواند مبدا و نقطه شروع تحقیق فلسفی قرار بگیرد ، کدام است؟ (سراسری ۷۷)

- (۱) قبول واقعیت مستقل از ادراک (۲) قبول واقعیت ادراک در ذهن

- (۳) محال بودن اجتماع نقیضین (۴) محال بودن ارتفاع نقیضین .

۲۰- بحث مواد قضایا در منطق ، در فلسفه به چه نامی مشهور است و از ابداعات کدام روش فکری است؟ (سراسری ۷۷)

- (۱) زیادت وجود بر ماهیت - حکمت اشراقی . (۲) زیادت وجود بر ماهیت - حکمت مشایی .

- (۳) مواد ثلاث - حکمت مشایی . (۴) مواد ثلاث - حکمت اشراقی .

۲۱- مفهومی که نسبت آن به وجود و عدم یکسان است چه نام دارد و جزء کدام مسأله فلسفی است؟ (سراسری ۷۶)

- (۱) ممکن الوجود - مواد ثلاث . (۲) ممکن الوجود - موجّهات . (۳) ماهیت - مواد ثلاث (۴) ماهیت - موجّهات .

۲۲- با توجه به اینکه تصور هرماهیتی برای اثبات وجود آن ماهیت کافی نیست کدام مسأله و اصل فلسفی استفاده می شود؟ (سراسری ۷۶)

- (۱) شتراک لفظی ماهیت (۲) بداهت مفهوم وجود .

- (۳) زیادت وجود بر ماهیت در ذهن (۴) مغایرت وجود و ماهیت در خارج

۲۳- در قضیه « دماوند موجود است » تصور ما از موضوع ، عین تصور ما از محمول آن نیست ، این مطلب مؤید کدام مسأله فلسفی است؟ (سراسری ۷۵)

- (۱) اصالت وجود و اعتباریت ماهیت . (۲) مواد ثلاث در قضایا . (۳) مغایرت ذهن و عین (۴) مغایرت وجود و ماهیت.

تمرینات

- ۱- نخستین و مهم ترین اصلی که نقطه آغاز فلسفه است چیست؟ به طور مختصر توضیح دهید.
اصل واقعیت مستقل از ذهن، مستقل از ادراک آدمی واقعی و وجود دارد که ذهن بشر از قبول آن چاره ای ندارد و از بدیهیات اولیه است که نه اثبات شدنی است و نه انکار شدنی یعنی هر تلاشی در جهت اثبات عقلی یا تجربی آن مستلزم استفاده و قبول آن است.
- ۲- مغایرت وجود و ماهیت را با ذکر یک دلیل توضیح دهید. اگر مفهوم وجود عین مفهوم ماهیت یا جزء آن بود، دیگر اثبات وجود هیچ ماهیتی به دلیل، نیاز نداشت و تصور هر ماهیتی برای اثبات وجود آن کافی بود. حال آنکه مجرد تصور یک ماهیت، برای حمل وجود و اتحاد مفهوم وجود با آن کافی نیست.
- ۳- رابطه وجوبی، امکانی و امتناعی را با ذکر مثال تعریف کنید.
وجوبی: حتمی و اجتناب ناپذیر (ضروری) عقل خلاف آن را قبول نمی کند. ۸ زوج است.
امکانی: می توان به نحو ایجابی (مثبت) و سلبی (منفی) بکار برد. عقل نه ناگزیر از رد نه ناگزیر از قبول آن.
امتناعی: عروض محمول بر موضوع امر محالی است و عقل از تصدیق این رابطه امتناع می ورزد. مثلث دایره است.

نمونه سوالات متن تالیفی درس سوم

- ۱- تعیین کنید کدام گزینه صحیح و کدام یک غلط می باشد؟
الف) بنیانگذار و مؤسس فلسفه اسلامی ابن سینا می باشد. نادرست
ب) مجرد تصور یک ماهیت برای حمل وجود و اتحاد وجود با آن کافی می باشد. نادرست
ج) پاسخی که در برابر سوال از ذات اشیاء و واقعیات قرار می گیرد همان ماهیت است که مغایرت آن با وجود از مباحث اصولی حکمت متعالیه است. درست
د) در قضیه « امروز هوای خوزستان پر از گرد و خاک است » رابطه موضوع و محمول امتناعی است. نادرست
- ۲- جاهای خالی را با کلمات مناسب کامل کنید.
الف) همه اشیای واقعی در جهان در ..... به دو جزء « وجود » و « ماهیت » تحلیل می شوند. ذهن
ب) در جملات حملی « ماه هست »، « خورشید هست » موضوع ..... و محمول ..... و نامیده می شود. ماهیت، وجود
ج) ماهیت و وجود اشیاء در ... از هم جداست و این، یعنی ... که از قوه ... ناشی می شود. ذهن، مغایرت مفهوم آن دو. انتزاع
د) ذاتی را که نه از وجود ابا دارد نه از عدم ..... می نامیم. ممکن الوجود
- ۳- به سوالات زیر پاسخ کوتاه دهید.
الف) اسناد هستی به یک چیز، به وسیله کدام مورد انجام می گیرد؟ قضایای دوجزئی
ب) اهمیت اصل مغایرت وجود و ماهیت در کدام یک از مباحث فلسفی بیشتر مشخص می شود؟ ملاک نیاز معلول به علت
۵- به سوالات زیر پاسخ تشریحی دهید.
الف) مرز میان فلسفه و سفسطه کدام اصل فلسفی است؟ به اختصار شرح دهید. حکما از همان ابتدا به این نکته توجه داشتند که نخستین و مهم ترین اصلی که می تواند مبدأ تحقیق فلسفی قرار گیرد، اصل قبول واقعیت مستقل از ادراک آدمی است. این اصل یقینی که ذهن بشر از قبول آن ابایی ندارد، مرز جدایی فلسفه از سفسطه است؛ با این تفاوت که سفسطایی نیز در عمق ذهن و ادراک خویش به این اصل معترف است و تنها در مقام بحث یا تأملات سطحی آن را انکار می کند. حکما گفته اند « شکاک واقعی وجود ندارد » پس، این اصل از بدیهیات اولیه است که نه اثبات شدنی است و نه انکار شدنی؛ یعنی، هرگونه تلاشی در جهت اثبات عقلی یا تجربی آن، مستلزم استفاده و قبول آن است
ب) با ذکر یک مثال رابطه امکانی از مواد قضایا را تعریف کنید. هم می توان آن را به نحو ایجابی و مثبت و هم به نحو سلبی و منفی ملاحظه کرد و عقل نه ناگزیر از قبول آن است و نه نفی آن. رودخانه کارون بی آب است.
ج) این جمله حکما را که « شکاک واقعی وجود ندارد » ناظر به کدام یک از اصول اساسی تفکر است. آن را توضیح دهید.
اصل واقعیت مستقل از ادراک یا ذهن آدمی - این اصل از بدیهیات اولیه است که نه اثبات شدنی است و نه انکار شدنی؛ یعنی، هرگونه تلاشی در جهت اثبات عقلی یا تجربی آن، مستلزم استفاده و قبول آن است